

Zoran Janjetović

O DRŽAVLJANSTVU JUGOSLOVENSKIH NEMACA

Apstrakt: Rad govori o državljanstvu jugoslovenskih Nemaca od 1919/20. do posle Drugog svetskog rata. U njemu se iznose sve komplikacije koje je komadanje Jugoslavije 1941. donelo po pitanju državljanstva, kao i tretman ovog problema od strane novih vlasti.

O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca se posle Drugog svetskog rata u jugoslovenskoj, ali i nemačkoj javnosti nastala svojevrsna konfuzija izazvana razbijanjem Jugoslavije tokom rata, evakuacijom i begom dela folksdojčera u jesen 1944, kao i odlukama trećeg zasedanja AVNOJ-a 21. novembra iste godine. Ovakve zbrkane predstave je iz političkih razloga svesno širila i jugoslovenska diplomatija tvrdeći da su jugoslovenski Nemci tokom rata postali državljani nemačkog Rajha.¹ Ove tvrdnje su se kasnije prenele u (u folksdojčerima nenaklonjenu) jugoslovensku historiografiju², kao i u jugoslovensku i nemačku publicistiku. U ovom radu ćemo pokušati da damo prikaz razvoja problematike državljanstva jugoslovenskih folksdojčera od 1918. do posle Drugog svetskog rata u nadi da ćemo uspeti da najzad otklonimo sve nedoumice oko ovog pitanja.³

Do raspada Habsburške monarhije u jesen 1918. godine, Nemci na teritorijama koje će ući u sastav jugoslovenske države živeli su u austrijskom ili ugarskom delu Monarhije ili (sasvim mali broj) u Bosni i Hercegovini. To znači da su oni bili austrijski, odnosno ugarski državljani. U Bosni i Hercegovini je uz Nemce doseljene iz Austrije i Ugarske postojao i izvestan, veoma mali, broj onih koji su se doselili iz Nemačke i koji su do razdoblja između dva svetska rata ostali nemački državljani.

Po raspadu Habsburške monarhije mirovnim ugovorima u Sen-Žermenu 1919. i u Trijanonu 1920. regulisana su mnoga pitanja između pobedničkih sila i novonastalih država s jedne i Republike Austrije odnosno Kraljevine Mađarske s druge strane. Između ostalog, ovim ugovorima su regulisana i pitanja državljanstva, kako u Austriji i Mađarskoj, tako i u naslednim državama među koje je spadala i novostvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Prvo je sklopljen mirovni ugovor sa Austrijom kojim je u članu 70. određeno da će stanovnici sa bivših austro-ugarskih teritorija dobiti državljanstvo nove države na čijoj

¹ Bilten MIP, 15, 1.XI 1945, str. 44.

² Tako na primer: Antun Miletić, Preseljenje i evakuacija folksdojčera iz Srijema i Salvonije 1942-1944. godine, Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje, 12, 1975, str. 22; Vinko V. Jeržabek, Kolonizacija i procesi društvenog prilagodjavanja kolonista u Vršcu (1946-1963.), Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 45, 1966, str. 152.

³ Iz čisto praktičnih razloga nećemo se zadržavati na malom broju Nemaca poreklom sa teritorije Jugoslavije koji su na razne načine stekli državljanstva pojedinih stranih zemalja (SAD, Kanade itd.)

teritoriji žive.⁴ Međutim, član 76. je za Jugoslaviju i Čehoslovačku predviđao ograničenje važnosti člana 70. na ljude nastanjene (sa tzv. zavičajnim pravom) na teritoriji dotičnih država od pre 1. januara 1910. Stanovnici naseljeni posle tog datuma su morali zatražiti i dobiti državljanstvo jedne od dve nove države. Po članu 77. ako državljanstvo nije zatraženo ili je molba za državljanstvo odbijena, stanovnici su zadržavali državljanstvo zemlje na čijoj teritoriji su pre 1. januara 1910. imali zavičajno pravo.⁵ Po članu 78. stanovnici iznad 18 godina starosti koji su gubili austrijsko državljanstvo po članu 70. su dobili jednogodišnje pravo opcije čiji je rok počinjao teći od stupanja na snagu ugovora o miru. Oni su mogli da optiraju za zemlju u kojoj su ranije imali zavičajno pravo. Član 79. predviđao je mogućnost opcije za teritorije na kojima će se izvršiti plebiscit, s tim da bi opcijski rok započeo 6 meseci po plebiscitu. Stanovnici tih teritorija su mogli optirati za državljanstvo zemlje koja bi izgubila na plebiscitu. I najzad, član 80. je omogućavao pripadnicima nacionalnih manjina da u roku od 6 meseci po stupanju na snagu ugovora o miru optiraju za svoju matičnu nacionalnu državu.

Trijanonski ugovor o miru sa Mađarskom koji je potpisan naredne godine sadržao je u članovima 61-64. potpuno iste odredbe. Budući da je ogromna većina jugoslovenskih Nemaca živela baš na teritorijama koje su nekad pripadale Ugarskoj, ovaj ugovor je dakle važio za najveći deo folksdojčera u novoj državi.⁶ Jugoslovenski zakon o državljanstvu je usvojio ova rešenja mirovnih ugovora.

Nije poznato koliko je Nemaca iskoristilo pravo opcije. Među onima koji su se prvih godina posle rata iseljavali, uz one koji nisu mogli ili hteli da steknu zavičajno pravo (a time i državljanstvo) je bilo i dosta Nemaca koji su državljanstvo zahvaljujući zavičajnom pravu mogli dobiti, ali koji su iz raznih razloga više voleli da optiraju za Austriju ili Mađarsku. S druge strane, jugoslovenske vlasti koje su bile sve samo ne prijateljski nastrojene prema nacionalnim manjinama, koristile su pravo opcije da manjine sa bivše austro-ugarske teritorije uskraćivanjem prava glasa isključe iz političkog života u vreme ustavnog uobličavanja države, kao i iz korišćenja dobrobiti agrarne reforme, a sve pod izgovorom da rok opcije nije istekao.⁷ Država im je uskraćivala prava do isteka opcije, ali je zahtevala od njih da ispunjavaju sve državljanjske obaveze, uključujući i opasnu voju službu na albanskoj granici.⁸

Posle isteka opcije 1922. jugoslovenski Nemci, kao i ostale nacionalne manjine sa teritorija bivše Austro-Ugarske koje su pripale Kraljevini SHS, postali su, bar na papiru, punopravni državljani. Do aprila 1941. godine njihovo državljanstvo neće dolaziti u pitanje. Tek će napad Nemačke i njenih saveznika iskomplikovati njihov državno-pravni status.

Preduslov za dovođenje u pitanje državljanstva jugoslovenskih folksdojčera je bila dolazak na vlast u Nemačkoj nacional-socijalista koji su problem nemačkih manjina u raznim zemljama Evrope postavili sasvim drugačije nego što je bilo uobičajeno u dotadašnjoj liberalno-građanskoj diplomatskoj praksi. Osnovna razlika je bila u tome što su ranije države pre svega brinule o svojim državljanima, dok je nacional-socijalistička država brinula o nemačkim sunarodnicima bez obzira na državljanstvo. Time su folksdojčeri postali

⁴ Ugovor o miru sa Austrijom, u: Zbirka zakona, sv. 61, Beograd 1927. Članovi 71-75. su odredbe člana 70. ograničili za određene kategorije ljudi na teritoriji koja je pripala Italiji.

⁵ Na ovome je posebno insistirao predsednik jugoslovenske vlade Ljuba Davidović. U svom pismu Delegaciji Kraljevine SHS na Konferenciji mira od 7. septembra 1919 on o tome kaže: "Domicilirani su agenti strane propagande, kuferaši u Bosni, banditi na drugim stranama, koje je izmislila imperijalistička propaganda pobedjenih neprijatelja u cilju rušenja reda. Ne možemo dati zaštitu svima domiciliranima. Izvesne moramo moći odstraniti." (Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), F 336, f. 48.)

⁶ Ugovor o miru sa Ugarskom, u: Zbirka zakona, sv. 64, Beograd 1927.

⁷ Politisches Archiv des Auswertigen Amtes (dalje: PA), Abteilung II b, Siedlungs- und Wohnungswesen, Bodenreform, Sozialpolitik, 10 Jugoslawien, Bd. 1.

⁸ AJ, F 14, 143/497; 145/509; 161/564.

ravnopravan faktor nemačke spoljne politike.⁹ *Homo germanicus* je postao važniji nego *civis germanicus*.¹⁰ Marta 1939. Himler je definisao pripadnost folksdojčera u nemačkom narodu na rasnoj osnovi. Folksdojčeri nisu postali građani Rajha jer bi to iskomplikovalo spoljno-političke odnose Nemačke sa drugim zemljama. Himler je zato bio spreman da ih prizna za pripadnike nemačkog naroda, ali ne i nemačke državljanke.¹¹ Iza svega se naravno krila kako želja da se Nemci, strani državljanima, upotrebe za spoljno-političke ciljeve Rajha¹², tako i želja da se iz redova sopstvenih državljanina odstrane “nepoćudni” građani: Jevreji, liberali, levičari itd.

Posle vojnog poraza Kraljevine Jugoslavije u kratkotrajnom Aprilskom ratu, Nemačka i njeni saveznici su pristupili komadanju njene državne teritorije: neki delovi su bili anektirani, neki su došli pod klasičnu okupaciju (Srbija) a od većih delova Hrvatske i Bosne i Hercegovine je stvorena ustaška Nezavisna država Hrvatska. Ovakav postupak je bio u protivnosti sa odredbama međunarodnog ratnog prava koje zabranjuje aneksije i stvaranje “nezavisnih” država za vreme trajanja rata.¹³ Okupatori su usvojili stanovište o prestanku postojanja Jugoslavije (tzv. teorija o debelaciji), pa su u skladu sa tim stanovnike anektiranih teritorija, kao i novoproglašene NDH, (sa izuzetkom međuratnih kolonista) tretirale kao državljanke odnosnih država. Ovakav postupak je takođe bilo u protivnosti sa međunarodnim ratnim pravom po kome suverenitet poražene države ne prelazi na okupatora, te u skladu sa tim on ne može građane zauzete teritorije smatrati za svoje državljanke.¹⁴

To je međutim upravo ono što su nacisti uradili. Nemci okupirane Donje Štajerske i Koruške su dobili državljanstvo Rajha. Pri tome su Nemci koji su ga dobijali zavisno od moralno-političke podobnosti, državljanstvo dobijali konačno, ili sa mogućnošću opoziva u roku od 10 godina.¹⁵ Ostali stanovnici su postali *Schutzangehoerigen des deutschen Reiches*.¹⁶ Nemačko državljanstvo su dobili i Nemci iz Kočevja koje se našlo u delu Slovenije koji je anektirala Italija i koji su zato u zimu 1941/42. iseljeni.¹⁷

Folksdojčeri u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj su dobili široku nacionalnu autonomiju: položaj im je bio regulisan tako da su faktički bili država u državi.¹⁸ Pa ipak, oni nisu dobili državljanstvo Rajha, pa čak niti dvojno državljanstvo, već su postali državljanima NDH.¹⁹ Što se folksdojčera u Bačkoj i Baranji koje je pripojila Mađarska tiče, oni su dobili mađarsko državljanstvo.²⁰ I ovde su folksdojčeri organizovani u *Volksbund* uživali prilične povlastice²¹,

⁹ Hans-Adolf Jacobsen, *National-sozialistische Aussenpolitik 1933-1938*, Frankfurt/M, Berlin 1968, str. 183.

¹⁰ Isto, 202.

¹¹ Valdis. O. Lumans, *Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe 1933-1945*, Chapel Hill, London 1993, str. 72.

¹² Isto, 75; Jacobsen, 246.

¹³ Vuko Gozze-Gučetić, *The Law of War Rulings Applied to the Occupation by the Third Reich on the Territory of Occupied Yugoslavia*, u: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945*, Belgrade 1977, str. 717-717.

¹⁴ Gavro \. Perazić, *Međunarodno ratno pravo*, Beograd 1966, str. 214.

¹⁵ Tone Ferenc, *Le systeme d'occupation des nazis en Slovenie*, u: *Les systemes d'occupation en Yougoslavie 1941-1945*, Beograd 1963, str. 72.

¹⁶ Gozze-Gučetić, n.d., 724.

¹⁷ O tome vidi: Hans Hermann Frensing, *Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen. Das Ende einer suedostdeutschen Volksgruppe*, Muenchen 1970.

¹⁸ Wilhelm Sattler, *Die deutsche Volksgruppe im Unabhængigen Staat Kroatien. Ein Buch vom Deutschen in Slawonien, Syrmien und Bosnien*, Geaz 1943; Zdravko Krnić, *The German Volksgruppe in the Independent State of Croatia as an Instrument of German Occupation Policy in Yugoslavia*, u: *The Third Reich and Yugoslavia*; Valentin Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Suedosteuropa*, Stuttgart 1989, str. 367-472.

¹⁹ Lumans, *Himmler's Auxiliaries*, 236.

²⁰ Josip Mirnić, *The Enlistment of Volksdeutschers from the Bačka Region in the Waffen SS*, u: *The Third Reich and Yugoslavia*, 630.

²¹ O tome vidi: Lorant Tilkovszky, *Zeitgeschichte der Ungarndeutschen seit 1919, mit einer Vorgeschichte*, Budapest 1991, str. 139-144.

ali pri tome njihovo mađarsko državljanstvo nije dolazilo u pitanje. Jedino što je ozbiljnije narušavalo njihove državljanske obaveze, u odnosu na druge građane, je bila *mogućnost* da vojni rok služe u *Waffen SS*-u ili *Wehrmacht*-u.²²

Folksdojčeri u jugoslovenskom Banatu koji je potpadao pod okupiranu Srbiju su takođe dobili široku autonomiju.²³ Uprkos tvrdnjama nekih autora²⁴, oni nisu dobili državljanstvo Rajha, već su ih bili građani (okupirane) Srbije.²⁵

Iz gore navedenog se jasno vidi da je tvrdnja posleratnih komunističkih vlasti da su tokom rata svi folksdojčeri postali nemački državljani te da su samim tim izgubili i pravo da i posle Drugog svetskog rata dalje ostanu u zemlji²⁶, lišena svakog osnova. Štaviše, merodavni krugovi u Rajhu su nastojali da Nemci sa teritorije raskomadane Jugoslavije ne dobiju nemačko državljanstvo već da zadrže državljanstvo zemalja u kojima su živeli.²⁷ Folksdojčeri ne samo što nisu dobili nemačko državljanstvo, već su im za eventualno putovanje u Nemačku uz pasoše (kao i svim strancima) potrebne i posebne potvrde o političkoj podobnosti.²⁸ Čak i u najtežim trenucima svoje istorije, prilikom evakuacije u jesen 1944. Nemcima sa jugoistoka Evrope su prilikom ulaska u Rajh morali da poštuju nemačke devizne propise: omogućeno im je da promene novca samo u vrednosti do 1000 RM, dok su ostatak morali da uplate na posebni račun uz odbitak kursne razlike.²⁹ U tim teškim danima kad bi se očekivala najveća nacionalna solidarnost, *Reichsfuehrer SS*, Himler, koji je između ostaloga bio zadužen i za brigu o Nemcima u inostranstvu, naglasio je u jednoj svojoj naredbi povodom dolaska desetina hiljada folksdojčera sa Jugoistoka, da se oni kao i do tada, imaju smatrati za strane državljane, što su i bili.³⁰

Ovakav tretman folksdojčera ne ostavlja nikakve sumnje u njihov državljanski status: za merodavne u Rajhu, oni su bili i ostali strani državljani. Koji je bio razlog ovakvom stavu? Njega treba tražiti u praktičnim političkim potrebama, kako pre, tako i za vreme rata. Nacistički vlastodršci su hteli da upotrebe folksdojčere kao *instrument* svoje osvajačke politike.³¹

Sve promene državljanstva o kojima je do sada bilo reči su, treba to još jednom naglasiti, bile u suprotnosti sa međunarodnim ratnim pravom jer su izvirale iz takođe protivpravnog komadanja Jugoslavije. Pitanje državljanstva dela folksdojčera je dodatno iskomplikovano vrbovanjem dela jugoslovenskih Nemaca u *Waffen SS*, *Wehrmacht* i druge oružane i neoružane organizacije Rajha.

Odlazak mladih usijanih glava u nemačke oružane formacije počeo je još pre nemačkog napada na Jugoslaviju.³² Po okupaciji zemlje odliv je postao prilično masovan.³³ No ubrzo se nacisti više nisu mogli osloniti na dobrovoljnost pa su uvedene i mere pritiska, pa čak i prinude. Ovo je najlakše moglo da se sprovede u jugoslovenskom delu Banata budući da

²² Isto, 143-144.

²³ Ekkehard Voelkl, *Der Westbanat 1941-1944. Die deutsche und ungarische und andere Volksgruppen*, Muenchen 1991; Petar Kačavenda, *Nemci u jugoslaviji 1918-1945*, Beograd 1991, str. 32-34.

²⁴ Tako na pr. Gučetić, n.d., 724.

²⁵ Karl-Heinz Schlarp, *Wirtschaft und Besatzung in Serbien 1941-1944. Ein Beitrag zur nationalsozialistischen Wirtschaftspolitik in Suedosteuropa*, Stuttgart 1986, str. 353.

²⁶ Referat "Članstvo Kulturbunda - veleizdaja Jugoslavije" od Dr. Maksa Šnuderla, člana Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (AJ, Inv. br. 13140.)

²⁷ Arhiv Vojno-istorijskog instituta (dalje : AVII), mikrofilm: London, N-1/ H 297392; H 299394-299397.

²⁸ PA, Inland II c, D 526465; D VIII 3772.

²⁹ AVII, London, N-4, H 299268.

³⁰ U tumačenju naredbe se kaže: "Evakuisani Nemci sa Jugoistoka koji su evakuisani u Rajh i dalje ostaju državljani svojih od boljševika okupiranih zemalja..." (AVII, mikrofilm Bon 8/90-91.)

³¹ U pomenutom objašnjenju Himlerove naredbe se koristi baš ta reč: *instrument*.

³² Josip Mirnić, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Novi Sad 1974, str. 68; Lumans, Himmler's Auxiliaries, 214.

³³ Samo iz Bačke je u prvim danima okupacije otišlo oko 2000 mladića. (Mirnić, *Nemci...*, 82.)

se on praktično nalazio pod okupacijom a ne u sastavu neke od država koje je Treći Rajh priznao.³⁴ To je bio istovremeno i prvi slučaj u celoj Evropi, da su folksdojčeri strani državljani, masovnije regrutovani u oružane snage Rajha.³⁵ Složeniji je međutim bio problem folksdojčera koji su podelom Jugoslavije dobili državljanstvo Mađarske i NDH.

Što se mađarskih folksdojčera, kojima su bački i baranjski priključeni 1941. tiče, oni su bili obuhvaćeni trima regrutacijama za *Waffen SS*: 1942, 1943. i najzad posle okupacije Mađarske, 1944. Prvo vrbovanje je sprovedeno nominalno dobrovoljno, iako ni mere (pre svega psihološkog) pritiska nisu izostale. Odlaskom u *Waffen SS*, dobrovoljci su gubili mađarsko a dobijali nemačko državljanstvo.³⁶ Regruti su ipak smatrali da je ovo gubljenje mađarskog državljanstva samo privremeno i da će se po završetku rata moći vratiti u zavičaj.³⁷ Mađarskim vlastima, međutim, ovakvo krnjenje njihovog suvereniteta nije bilo po volji, tako da su vršile psihološki pritisak na folksdojčere da se ne javljaju u *Waffen SS*. Među ovim pritiscima važno mesto je zauzimalo i objavljivanje imena SS regruta u službenom listu, uz napomenu da i žene i deca regruta takođe gube mađarsko državljanstvo.³⁸ Zbog pritiska Rajha, od ove mere se moralo odustati, tako da su Mađari pristali da se pitanje državljanstva žena i dece SS-ovaca reši posle rata. Uprkos tome rođaci regrutovanih su bili podvrgnuti određenoj diskriminaciji u imovinskoj i poslovnoj sferi koja je ozbiljno narušavala njihova prava mađarskih državljana.³⁹ Mađarska vlada je štaviše odbijala da vrati državljanstvo invalidima-povratnicima iz SS-a, iako je ostavila mogućnost da posle pet godina mogu zatražiti povraćaj mađarskog državljanstva.⁴⁰

Drugo vrbovanje je sprovedeno 1943. uz mnogo veći pritisak, a regruti su ponovo gubili mađarsko i dobijali nemačko državljanstvo.⁴¹ Ovog međutim, mađarske vlasti su popustile i pristale da rođaci regrutovanih mogu zadržati privredne koncesije, kao i da onesposobljeni regruti u roku od četiri godine mogu ponovo dobiti mađarsko državljanstvo.⁴² 4. avgusta 1943. godine postignut je i sporazum da se demobilisanim povratnicima koji su u tom trenutku bili u Mađarskoj vrati mađarsko državljanstvo.⁴³

Dok su prva dva vrbovanja sprovedena po sporazumima sa mađarskom vladom, treće je izvedeno pod nemačkom okupacijom, uglavnom čisto prinudnim metodama. Razlika je bila što su regruti iz 1944. godine uz zadržavanje mađarskog državljanstva dobijali i nemačko.⁴⁴ Štaviše, budući da su sada Nemci bili pravi gospodari u zemlji, i regrutima iz 1942. i 1943. je vraćeno mađarsko državljanstvo. Oni su uz mađarsko zadržavali i nemačko, tako da su po shvatanjima nadležnih u Nemačkoj i Mađarskoj oni imali dvojno državljanstvo.⁴⁵

Iako su već folksdojčeri regrutovani 1942. po sporazumu sa Mađarskom dobijali nemačko, a gubili mađarsko državljanstvo, tek je Hitlerovom odlukom od 17. jula 1943.

³⁴ Valdis O. Lumans, *The Military Obligation of the Volksdeutsche of Eastern Europe Towards the Third Reich*, *East European Quarterly*, XXIII, 3, 1989, str. 312.

³⁵ Isti, *Himmler's Auxiliaries*, 235.

³⁶ Mirnić, *The Enlistment...*, 630; Isti, *Nemci...*, 172; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. Bd. V. *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien* (dalje: *Dok.*), Bonn 1961, str. 149E; Tilkovszky, n.d., 148.

³⁷ Mirnić, *Nemci...*, 173.

³⁸ Isto, 182.

³⁹ Isto, 182-183.

⁴⁰ Isto, 191. Zbog ovakvog stanja, Himler se u februaru 1943. nosio mišlju da bi možda bilo bolje da se porodice regrutovanih (uključujući i iroditelje) presele u Nemačku i da tako dobiju državljanstvo Rajha, jer u tom trenutku zbog diskriminacionih mera mađarskih vlasti, po njegovom mišljenju, praktično nisu bili ničiji državljani. (Isto.)

⁴¹ Mirnić, *The Enlistment...*, 642; *Dok.*, 172E-173E; Lumans, n.d., 319.

⁴² Mirnić, *Nemci...*, 202.

⁴³ Isto, 211.

⁴⁴ Mirnić, *The Enlistment...*, 647; *Dok.*, 172E-173E.

⁴⁵ Mirnić, *The Enlistment...*, 648; Isti, *Nemci...*, 314; *Dok.*, 175E-176E.

određeno da *svi* mađarski Nemci na službi u *Waffen SS*, *Wehrmachtu* i Organizaciji Tot dobiju nemačko državljanstvo.⁴⁶ To znači da su ovim bili obuhvaćeni i folksdojčeri iz Mađarske koji nisu bili na službi samo u *Waffen SS* kako je to bilo predviđeno sporazumom sa Mađarskom, već i pripadnici *Wehrmachta* i inženjerske Organizacije Tot.

Što se folksdojčera u NDH tiče, sa njima je Rajh imao manje muke jer je ova državna tvorevina bila mnogo slabija od Mađarske i zato spremnija da popusti pred nemačkim zahtevima. Nemci u NDH su isprva imali sopstvene jedinice u okviru hrvatskog domobranstva, ali su po sporazumu između vlada NDH i Nemačke od 10. oktobra 1942. svi folksdojčeri bili upućivani u *Waffen SS*. Ovo im je automatski donosilo i nemačko državljanstvo.⁴⁷ Što se njihovih porodica tiče, ustaške vlasti su izrazile želju da i one po završetka rata dobiju nemačko državljanstvo i da se isele iz NDH.⁴⁸ ***Budući da se nemačko Ministarstvo inostranih poslova ovome usprotivilo, ustaška vlada je od ovog zahteva odustala marta 1943.***⁴⁹ Hitlerovim naređenjem od 19. maja 1943. svi folksdojčeri iz NDH na službi u *Waffen SS*, *Wehrmachtu* ili Organizaciji Tot su dobili nemačko državljanstvo.⁵⁰

Regrutovanje građana okupiranih država u oružane snage okupatora je zabranjeno članovima 44. i 45. Haške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907. godine.⁵¹ Kada je reč o folksdojčerima u oružanim snagama Nemačke i Organizaciji Tot bilo je međutim dve vrste ljudi: onih koji su se u ove formacije uvrstili dobrovoljno i onih koji su manje-više na silu regrutovani. Prvima je Nemačka mogla dati svoje državljanstvo kao ljudima koji su stupanjem u njene oružane snage *de facto* izrazili želju da ga dobiju, ali svakako ne pre kraja rata i ne bez eventualne saglasnosti jugoslovenskih vlasti: saglasnost vlada Mađarske i NDH je naravno bila protivpravna, baš kao i njihov suverenitet nad delovima *de iure* jugoslovenske teritorije. Što se druge grupe folksdojčera tiče, njihovo regrutovanje i dobijanje nemačkog državljanstva je bilo u istoj meri protivpravno, ali je uz to nosilo i obeležje nasilja. Ono što je međutim izuzetno važno istaći je činjenica da su svi ovi ljudi dobili nemačko državljanstvo kao pojedinci - pripadnici formacija Rajha, a ne kao stanovnici određene teritorije. Drugim rečima, oni su postali nemački državljani zato što su bili u (dobrovoljnoj ili prinudnoj) službi Nemačke, a ne zato što su živeli na teritoriji Jugoslavije koju je Nemačka razbila.

Na dovoljno jasan način je pokazano da jugoslovenski Nemci po okupaciji i komadanju zemlje ni u kom slučaju nisu dobili samo nemačko državljanstvo. Naprotiv, njihovo državljanstvo nije zavisilo od njihove nacionalnosti već od toga kome je pripala teritorija na kojoj su živeli. Sve ovo je naravno važno samo u savremenoj okupatorskoj teoriji i praksi: sa stanovišta međunarodnog ratnog prava i za legalnu jugoslovensku vladu u izbeglištvu kao i njene saveznike, Jugoslavija je i dalje bila suverena na svojoj državnoj teritoriji koja se nalazila samo pod privremenom okupacijom. Samim tim folksdojčeri su i dalje bili njeni državljani.

Oslobođenje istočnih delova zemlje u jesen 1944, i zapadnih u proleće 1945, koji su bili praćeni delimičnom evakuacijom i begom jednog dela jugoslovenskih Nemaca, pitanje njihovog državljanstva se ponovo iskomplikovalo. Države koje su polagale pravo na teritorije na kojima su oni živeli i na njih same, su prestale da vrše vlast na prostorima na kojima je ponovo uvedena jugoslovenska, sada međutim komunistička, vlast.

⁴⁶ Milan D. Ristović, Nemački “novi poredak” i jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45. Planovi o budućnosti i praksa, Beograd 1991, str. 108.

⁴⁷ Lumans, *The Military Obligation...*, 314; Dok., 163E; Holm Sundhausen, *Zur Geschichte der Waffen-SS in Kroatien 1941-1945*, *Suedostforschungen*, XXX, 1971, str. 183.

⁴⁸ Dok., 164E.

⁴⁹ Oberkersch, n.d., 413.

⁵⁰ Ristović, n.d., 106.

⁵¹ Gozze-Gučetić, n.d., 724; Perazić, n.d., 214.

Ubrzo po oslobođenju istočnih delova zemlje, u Beogradu je 21. novembra 1944. održano treće zasedanje AVNOJ-a, koje je donelo odluku o oduzimanju imovine svim folksdojčerima, izuzev onima koji su se borili na strani NOP-a, pomagali ga, ili se za vreme rata nisu deklarirali kao Nemci, kao i Nemcima u mešovitim brakovima.⁵² Ovu odluku su često kako jugoslovenski, tako i nemački autori pogrešno tumačili kao oduzimanje državljanstva, što ona nikako nije bila.⁵³ To se najbolje vidi iz pojašnjenja ove odluke od strane Prezidijuma AVNOJ-a od 8. juna 1945. Ona izričito govori da se odluka AVNOJ-a odnosi na jugoslovenske državljane nemačke nacionalnosti.⁵⁴ Budući da je i sam AVNOJ uvek bio svestan svojeg *ad hoc* karaktera, ova odluka AVNOJ-a je ozakonjena 31. jula 1946. od strane tada već potpuno legalne narodne skupštine.⁵⁵

Iako lišeni svih građanskih i ljudskih prava, pa često i samog prava na život, folksdojčeri su i dalje, uprkos svemu, bili jugoslovenski državljani. To se videlo i iz zakona o biračkim spiskovima od 10. avgusta 1945. koji je oduzeo glasačko pravo ogromnoj većini folksdojčera.⁵⁶ Ovo najbolje pokazuje da su nove vlasti folksdojčere smatrale i dalje za jugoslovenske državljane, jer se po logici stvari podrazumeva da strani državljani nemaju glasačko pravo, tako da nije ni potrebno naglašavati u zakonu da ga nemaju.

Ono što je moglo poslužiti za stvarnu promenu državljanstva dela jugoslovenskih Nemaca je bio zakon o državljanstvu koji je donet 23. avgusta 1945. Zakon folksdojčere ni ne spominje, ali omogućava oduzimanje jugoslovenskog državljanstva određenim kategorijama lica, među koja je mogao spadati i priličan broj folksdojčera.⁵⁷ Ovaj zakon u članu 15. predviđa gubljenje jugoslovenskog državljanstva za lica koja stalno borave u inostranstvu, a od svoje 18. godine nisu tokom 15 godina vršila državljanske obaveze ili su propustila da se za prethodnih 5 godina evidentiraju kod jugoslovenskih diplomatskih predstavništava ili da se pismeno prijave SMUP-u. Ove odredbe su se mogle odnositi na Nemce koji su tokom jeseni 1944. evakuisani ili su pobjegli iz zemlje, ali tek po isteku navedenih rokova, kao i na svakako mnogo malobrojnije, koji su iz različitih razloga napustili zemlju pet godina pre donošenja zakona i sa njom prekinuli sve veze. Ovakva odredba je ona ipak velikoj većini izbeglih Nemaca ostavljala bar teoretsku mogućnost da zadrže jugoslovensko državljanstvo. Međutim, politika sprečavanja povratka izbeglih je praktično poništavala i ovu teoretsku mogućnost.

Po folksdojčere je podjednako bio opasan i član 16. o oduzimanju državljanstva. On glasi: "Jugoslovensko državljanstvo se može oduzeti svakom narodnosnom pripadniku onih naroda čije su države bile u ratu protiv Jugoslavije, a koji se državljani za vreme ovog rata ili u vezi toga pre rata, svojim nelojalnim postupcima protiv narodnih i državnih interesa Jugoslavije, ogrešio o svoje dužnosti jugoslovenskog državljanina." U istom članu se kaže i ovo: "Državljanstvo se može oduzeti svakom jugoslovenskom državljaninu koji u inostranstvu svojim radom nanosi ili je u vreme rata nanosio štetu narodnim i državnim interesima Jugoslavije, ili odbija da vrši građanske dužnosti, i to po sudskoj presudi i slučajevima naročito predviđenim zakonom."

Iz ovog člana se vidi da čak ni za navedena krivična dela ne sledi automatski i oduzimanje državljanstva. Ono se *može* oduzeti, ali ne mora, a ako se oduzima potrebna je sudska odluka. S druge strane, zakonske formulacije su dovoljno elastične da omogućavaju rastegljivo definisanje krivičnih dela zbog kojih se može izgubiti državljanstvo. Navedeni članovi nisu bili namenjeni samo folksdojčerima već svim, dosta brojnim, protivnicima novog režima. Samo jedan deo člana 16. se izričito odnosi na pripadnike nacionalnih manjina.

⁵² Službeni list DFJ, I/1945, br. 2; Dok., 102E-103E.

⁵³ Dok., 104E.

⁵⁴ Službeni list DFJ, I/1945, br. 39.

⁵⁵ Službeni list FNRJ, II/1946, br. 63.

⁵⁶ Službeni list FNRJ, I/1945, br. 59.

⁵⁷ Službeni list FNRJ, I/1945, br. 64.

Iako zakonske odredbe nisu za to pružale nikakve osnove, jugoslovenske vlasti su sprečavale povratak izbeglih folksdojčera u zemlju, pravdajući to time da su ovi izgubili jugoslovensko državljanstvo.⁵⁸ Štaviše, nove vlasti su se trudile da se otarase i Nemaca, jugoslovenskih državljana koji su još bili u zemlji, njihovim iseljavanjem u Nemačku, po ugledu na Poljsku, Mađarsku i Čehoslovačku.⁵⁹ U tom cilju vlasti su bile spremne da iz logora u koje je bilo zatvoreno gotovo celokupno preostalo nemačko stanovništvo puste svakoga ko bi mogao da dokaže da poseduje državljanstvo neke strane zemlje, a ne jugoslovensko.⁶⁰ Na taj način jugoslovenski Nemci su se nalazili u krajnje mučnoj situaciji: oni jesu bili jugoslovenski državljani, ali lišeni svih državljanskih, pa i osnovnih ljudskih prava, a država čiji su građani bili je radila na njihovom iseljavanju.

Ovi pokušaji nisu urodili plodom, tako da su folksdojčeri ostali u logorima do proleća 1948. godine. Po otpuštanju iz logora, preživeli Nemci su bili primorani da prihvate trogodišnju radnu obavezu. Iako još nisu dobili slobodu kretanja, plate koje su primali bile su iste sa platama ostalih zaposlenih. Počela je njihova reintegracija u jugoslovensko društvo. ***Pitanje njihovog državljanstva se pri tome nije postavljalo: oni su bili i ostali jugoslovenski državljani, sa svim obavezama, a po isteku tri godine, i pravima jugoslovenskih građana. Njihova jedina obaveza je bila da se upišu u registar državljana u mestu u kome su živeli. Što se Nemaca koji su izbegli tiče, oni su izgubili državljanstvo tek zakonom o državljanstvu od 1. decembra 1948.***⁶¹

Svoju najrečitiju potvrdu o svojoj državljanskoj pripadnosti, folksdojčeri su dobijali u trenutku kad su želeli da prestanu biti jugoslovenski državljani i iseliti se u Nemačku ili Austriju. U uslovima promenjene politike, jugoslovenske vlasti su otezale postupak iseljavanja, pravdajući to, dosta cinično, da će u slučaju iseljenja folksdojčeri ostati bez ikakvog državljanstva. Ovo objašnjenje je otpalo 1952. kada su jugoslovenske vlasti pristale da tretiraju iseljenike kao građane Savezne Republike Nemačke. Pri tome su iseljenici morali da plate taksu za otpust iz jugoslovenskog državljanstva koja je isprva iznosila 1500, a kasnije čak 12 000 dinara.⁶² 1954. sklopljen je protokol između vlada Federalne Narodne Republike Jugoslavije i Savezne Republike Nemačke o uzajamnom obaveštavanju o naturalizaciji državljana dve zemlje koji je Savezno izvršno veće ratifikovalo 28. oktobra 1954, a koji je stupio na snagu 13. januara 1955.⁶³ Na taj način je definitivno uređeno iseljavanje pripadnika nemačke nacionalne manjine i njihovo gubljenje jugoslovenskog državljanstva.

Jugoslovenski Nemci su stekli državljanstvo Kraljevine SHS ugovorima o miru sa Austrijom i Mađarskom posle prvog svetskog rata. Okupacija i komadanje Jugoslavije u aprilu 1941. su dovelie do protivpravnog nametanja državljanstava okupatorskih sila jugoslovenskim folksdojčerima. Može se smatrati da su se samo oni koji su stvarno dobrovoljno otišli u *Waffen SS*, *Wehrmacht* itd. tehnički odrekli jugoslovenskog državljanstva. Što se svih ostalih tiče, po međunarodnom ratnom pravu, oni su i dalje bili jugoslovenski državljani. Posleratni komunistički režim je folksdojčere lišio imovine, građanskih i ljudskih prava, ali kao jugoslovenske državljanke. Novi zakon o državljanstvu koji su komunističke vlasti donele otvarao je mogućnost za lišavanje državljanstva znatnog dela folksdojčera, ali sam pravni postupak nije nikad sproveden. Umesto komplikovanih pravnih procedura, nove vlasti su više volele da se praktično oslobode nepoželjne manjine, nego da se bave pitanjima državljanstva svakog pojedinog građanina nemačke narodnosti.

⁵⁸ AJ, F 110, f. 2, d. 460.

⁵⁹ Foreign Relations of the United States 1946. Vol. V, Washington 1969, 135; Dok., 468.

⁶⁰ Bilten MIP br. 13, 1.X 1946., str. 138.

⁶¹ Johann Wuescht, vertreibung der Deutschen aus Jugoslawien, u: Die Donauschwaben 1944-1964. Beitrag zur Geschichte, Muenchen 1968, str. 64.

⁶² Dok., 116E-117E.

⁶³ Dodatak broju 5. Službenog lista, 15.VII 1955.

Svakim pojedinim slučajem vlasti su se počele baviti tek od početka pedesetih godina kada je krenulo legalno iseljavanje jugoslovenskih državljana nemačke nacionalnosti. Uprkos tome u javnosti je ostala raširena zabluda da su tokom rata svi folkssdojčeri postali nemački državljani. Političari, diplomati, publicisti, novinari, ali i istoričari, su ovu neistinu širili u interesu režima uspostavljenog 1944/45. godine. Neki nemački autori su pak iz neznanja širili tvrdnju da je na trećem zasjedanju AVNOJ-a folkssdojčerima uz imovinu oduzeto i državljanstvo.